

"לא תעמוד על דם רעך" – מרן הרב קוק ורצח ארלוזורוב

הקדמה
מהלכי הרב בפרשה
בקשת ההתנצלות בפני הבריטים
סירוב בגלל דברי המהרש"ל
האם הלכה כדברי המהרש"ל?
דברי סיום

הקדמה

תמיכתו של מרן הרב קוק בשלושת היהודים שהואשמו בתחילה ברצח ארלוזורוב, ובעיקר באברהם סטבסקי שנשאר עצור אחרי שחרור חבריו ואף נידון למוות, התפרשה על ידי חלק מהישוב בטעות [או במכוון] כאילו היא קשורה לתמיכתו בתנועה אליה היו שייכים¹. סגנון ההתקפות עליו היה בוטה ומכוער בצורה שלא ראוי לפורטה², ודי אם נזכיר שעל קיר בית הרב נכתב 'אוי לו לדור שכוהניו מגינים על רוצחים'. מה הייתה נקודת מבטו של הרב בפרשה זו³?

1 העניין כולו הפך לכלי במאבק בתוך הישוב. כך למשל כתב בן גוריון: "צריך להבליט את הקשר הרוחני בין המקרה ובין האידיאולוגיה, וליצור אוירה ציבורית שתרחיק את הרוויזיוניסטים מעל הבימה הציבורית, שהעם ישליך אותם, שלא יחבר בהם" [על פי מיכאל בר זוהר "בן גוריון" עמ' 270]

2 מוזעזעים הדברים שהובאו ב'שבחי הראיה' עמ' 381 בשם הרב שזורי: "מה גרם למחלתו? לאחר זיכונם של אותם שנחשדו ברצח ארלוזורוב, והם זוכו במידה רבה הודות לפעילותו של הרב, קיבל הרב מכתב מחוגי מאשימיהם, בו הם כותבים לו שהם מוסרים את דינו לשמים בגלל עמדתו בפרשת ארלוזורוב. ואמר הרב, אם יש איזה דבר שגרם למחלתי יש לתלות זאת במכתב זה, בו מסרו את דיני לשמים" [יעויין בבא קמא צג, א: "אמר רב חנן: המוסר דין על חברו הוא נענש תחילה". ובשו"ע חו"מ כתב הרמ"א: "אסור לבקש דין מן השמים על חברו שעשה לו רעה. ודוקא דאית ליה דיינא בארעא. וכל הצועק על חברו הוא נענש תחילה. וי"א דאפילו לית ליה דיינא בארעא אסור לצעוק עליו, אא"כ הודיעו תחילה (הר"ן פ"ק דר"ה)".]. על דברים אלו כתב לי ידידי הרב עמיחי כנרת: "הדבר מאוד תמוה, מהיכי תיתי שת"ח שעושה מעשה של הצלת נפשות יחשוש ממסירת דינו לשמים ע"י חילונים טועים? לא מכבוד הרב זצ"ל שיאמר דבר תמוה כזה בשמו גם בשעת מחלתו". עם הערה זו הסכימו כמה ת"ח גדולים. אחד מהם ציין: "דינו מסור לשמים אין פירושו שה' מעניש אותו, אלא שה' שופט אותו, כמו שאמרה שרה "ישפוט ה' ביני וביןך".

3 פרשה זו תועדה במבט היסטורי בספרים שונים [למשל באנציקלופדיה לציונות דתית בערכו של הרב, בספרי הרב נריה במספר מקומות (חלקם יצוינו בהמשך), ובמאמרו של ד"ר יוסי אבנרי בכתב העת 'האומה' גיל' 160], ולא באנו אלא להעיר ולחדד מספר נקודות וזוויות נוספות על חובת

מהלכי הרב בפרשה

הסופר ר' בנימין שהיה קרוב לחוגי המתקפים, ועם זה היה קרוב גם לרב, ביקש ממנו שיבהיר את דבריו⁴:

ההגנה האמיצה שכבוד מעלתו הושיט לנאשמים, ושהיא הולכת ממקור קדוש, עלולה להיות מתפרשת פירוש מסולף כאילו היא נובעת מביכור מפלגה זו על אחרות. יש צורך והכרח לבאר לעם את עמדתו הנעלה.

והרב עונה לו:

אני מעיד עלי שמים וארץ שחיבתי היא גדולה לכלל עמנו ולפרטיהם... רק האמת בטהרתה היא המאירה את עיניי ותומכת את לבבי שאתן את כוחי הדל להציל את הלקוח למוות בלא שום יסוד לאשמתו, ואשר הנני חדור כולי בהכרה ברורה מטהרת המצפון שלי שהנאשם הוא נקי וצדיק וחף לגמרי מכל פשע וחשד של רצח⁵.

הדגשה זו שמדובר בניסיון להצלת נפשות כפשוטה⁶, ושזה מסביר את העניין כולו, בא לידי ביטוי בדברים הבאים שמסר הרב משה צבי נריה⁷:

כשנפטר המשורר ח"נ ביאליק ערכו לו אזכרה בסוכנות היהודית. נסע הרב

המאמץ להצלת נפש בישראל, הצלה שהופיעה כאן בצורה מיוחדת במינה עם איפיונים ייחודים, ועל הדבקות באמירת אמתה של תורה אף במקום שעלול הדבר לגרום להשלכות קשות.

4 מאמרי ראי"ה עמ' 522.

5 סיפר השופט חיים כהן [שיחות עם מיכאל ששר עמ' 63]: "אני זוכר שבתקופת משפט ארלוזורוב הוא קרא לי, נדמה לי שאתה צריך לעשות כדי להוציא את היהודים האלה מן המעצר, לא ייתכן שהם ישבו במעצר אמר לי. השבתי לו - אבל הם חשודים ברצח, הגיב הרב - לא יתכן, יהודי איננו מסוגל לרצוח, זה לא יתכן כלל, בנפש היהודי אין כדבר הזה".

6 זה המקום להזכיר עדות נוספת אודות פעילות הרב להצלת נפשות. מזכירו בתקופת שהותו באנגליה, הרב שמעון גליצנשטיין, מספר על מעשי הרב כדי למנוע גיוס יהודים לצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה, על ידי מתן תעודות של בעלי משרות דתיות שלפי החוק פטורים מגיוס. כשהתברר בעלי תעודות כאלו החלה המשטרה לתהות על קנקנם, ובאחת השבתות הגיע אל הרב בלש וזימנו לחקירה. הרב הסביר את שהסביר, ומפקד המשטרה הודיע לו שהוא נאשם בעבירה חמורה שעונשה יכול להיות לעיתים מוות, אולם בפעם זו הוא פוטר אותו מעונש. כאשר יצאו הציע המזכיר לרב להפסיק את העיסוק בדבר, אך הרב השיב כי הנשלחים לחזית עומדים מול סכנת נפשות ממשית, ואילו סכנתו כממליץ היא בספק, ואין הוא רשאי במצב כזה לפטור את עצמו מחיוב הצלת נפשות מישראל. למחרת הוא המשיך במתן תעודות כאלה כאילו לא קרה דבר ["מזכיר הרב" עמ' יד-טו, ע"פ מאמרו של ד"ר משה ארנוולד 'המעין' גיל' 227 עמ' 28].

7 שבחי ראייה עמ' 365.

לאזכרה ועמו תלמידו הצעיר רמ"צ נריה. בדרך סיפר הרב שביאליק אמר לו בשיחה פרטית שאף הוא בטוח שסטבסקי אינו אשם ברצח ארלוזורוב, אולם, הוסיף הרב, כשפרסמו גילוי דעת בעניין זה לא הסכים ביאליק לחתום עליו, משום שלא רצה לאבד את האהדה שרחש לו ציבור הפועלים בארץ. והרב העיר על כך שבעניין כזה של פיקוח נפש אסור לעשות חשבונות כאלה⁸.

עוד סיפר הרב נריה⁹:

בימי שהותו על הכרמל באתי לבקרו. סחתי לו שאומרים כי בסיבת הגנתו על סטאבסקי יש הרבה שמזלזלים בכבוד הרבנים, ומתוך כך חילול השבת מתרבה. השיב ואמר: אילו היה ילד קטן מוטל חולה בשבת בסכנת נפש, והרופאים היו קובעים כי לצורך הצלתו יש צורך בעשן של ממיליון סיגריות ממיליון אנשים, כלום לא היינו מתירים ללא כל היסוס למיליון יהודים לחלל את השבת ובלבד שניצל נפש מישראל¹⁰?

8 הרב שאר ישוב כהן [האיש על העדה עמ' 30] סיפר על זכרונו כילד קטן שחי בבית הרב, שכאשר הגיע צבי רוזנבלט, שהואשם בתחילה ברצח ואחר כך שוחרר, לבית הרב, קיבלו הרב בסבר פנים יפות, אך לא יצא מגדרו. והוא מספר שהסבירו לו אחר כך שהיה זה כדי להבדיל בין מאבקו לשחרורם של החשודים משום לא תעמוד על דם רעך, לבין ההסתייגות מאורחות החיים של בני הציונות החילונית.

9 שבחי ראייה עמ' 388.

10 ועוד כתב בליקוטי ראייה ח"א עמ' 389: "הרב רגז על ההנהגה של הפועל המזרחי על שלא עזרה לו בהצלת הנפש מישראל במשפט רצח ארלוזורוב הי"ד, אם כי אחדים מחשובי התנועה חתמו על הכרוזים למען הנאשם. היה זה כמובן מתוך שחששו לתגובת אנשי ההסתדרות, אולם לדעת הרב כשיש לפנינו עניין של דיני נפשות אסור לעמוד מן הצד, ואין נימוק זה עומד בפני הלאו לא תעמוד על דם רעך. לקראת הוועידה השביעית של הפועל המזרחי שנתקיימה בחורף תרצ"ה בת"א הבינו המנהיגים שהפעם לא יאות הרב לבוא לישיבת הפתיחה החגיגית של הוועידה, ועם זאת רצו מאוד שהרב יכתוב לכל הפחות מכתב ברכה. כיון שלא היה נוח להם לבוא אל הרב, הואיל וחששו שישמעו מפיו דברי תוכחה, הטילו את השליחות הזאת עליי. כשנכנסתי ושטחתי את הבקשה הביע הרב את התרעומת שיש לו על ראשי התנועה, ולא הסכים להיענות למשאלתם". ועוד מספר הרב נריה: "כשהכריז הנאשם השני, הסופר העיתונאי אבא אחימאיר ז"ל, על שביתת רעב, נודע שבמצב בריאותו הרופף יש בזה ממש סכנה לחייו, ואז פנה אליו הרב במכתב קריאה שיפסיק את צומו. נוסח הפנייה היה: "סופר יקר מר אבא אחימאיר". על נוסח זה יצאה חמתם של אנשי השמאל, ובעיתון הפועלים 'דבר' הותקף הרב על שהוא פונה בהבעת כבוד אל מי שעומד במשפט על אשמת רצח. עורך 'הדבר', הסופר ר' בנימין ז"ל, הגיב על כך והסביר שזו דרכו של הרב, וזה סגנונו לפנות בכבוד אל אלה שהוא כותב להם, אולם מערכת 'נתיבה', שבועון הפועלה"ז, הצטרפה למסתייגים מדברי הרב, ונכתב שם במאמר ראשי שהייתה זו פליטת קולמוס. על כך הגיב הרב: 'הקולמוס שלי אינו פולט סתם דברים'. עוד על מתיחות זו ניתן לקרוא אצל ש"ז שרגאי, 'חזון והגשמה' עמ' עא.

נשאלת השאלה, מה היה עושה הרב לו חשב שסטבסקי אכן הרג את ארלוזורוב? האם אז לא הייתה חובה להצילו ממוות שאינו על פי דין תורה? או שמא הייתה חובה, אלא שלא הייתה היתכנות לכך באופן מעשי? ואם הדרך השנייה היא הנכונה, נוסף ונשאל - אם היה באפשרותו, האם היה הרב מציג את דעתו כאילו ברור לו שסטבסקי לא רצח, כדי להצילו מעונש מוות? תשובה חלקית ניתן למצוא בדברים הבאים:

באחד ממאמריו מספר הסופר בן ציון כץ כי פעמים מספר, לפני שנתגלתה פרשת עבדול מגיד, ניסה להניע את הרב קוק להיכנס בעובי הקורה להצלת הנאשמים החפים מפשע, אך הדבר לא עלה בידו. לנוכח כל הראיות שציטט בפניו כץ, היה הרב משיב: הן הד"ר מרדכי עליאש הוא אדם דתי נאמן עלי מכל הבחינות, והוא ודאי יודע מה שאתה יודע, ואם הוא מצד הסוכנות כבא כוח התביעה האזרחית מאשים, לא אוכל לנקוף אפילו אצבע קטנה להגנתם. חוץ מזה, אני מקבל על עצמי לעבוד בכל כוחי שלא לתת למשפט מוות לצאת לפועל, אם יהיה פסק דין כזה, מפני שלפי דיני ישראל אין עונשים על פי עדות של עד אחד, גם כשיש סיוע לעדותו כפי המשפט האנגלי¹¹.

מכאן ניתן ללמוד שהרב היה מוכן להיאבק להצלתם ממוות, בלי קשר לשאלה האם באמת הרגו, אך אם היו מקבלים עונש אחר לא היה נאבק כל כך¹².
והרב שלמה אהרונסון רבה של ת"א כתב לר' בנימין¹³:

מבקרים אותנו משני צדדים. הללו המתעטפים בטלית של תלמידי חכמים טוענים ואומרים דינא דמלכותא דינא, והללו טוענים ואומרים על מה אתם מעידים. על הראשונים אני אומר תמהני אם למדו ושנו, ולא פה המקום לבאר הלכה זו, אבל באמת אין כאן דינא דמלכותא, לפי שאין אנו חולקים במקרה זה על עצם הדין אלא על הדיון הפרטי וזה לפי עדויותיו, והשתיקה בכגון זה היא חטא בגדר מדבר שקר תרחק [שבועות ל"א]. שואלים אותנו ומניין אתם יודעים שהאמת כדבריכם, ואנו משיבים: אמנם אין אדם יכול

11 פרופ' יוסף נדבה, מבוא לספר המשפט של אבא אחימאיר, תל אביב תשכ"ה עמ' נב, מובא בליקוטי ראייה ח"ג עמוד 305.

12 ואלו דברים שאמר הרב באסיפת רבנים בת"א באותה תקופה: "עניין סטבסקי צריך להימסר לבית המשפט הישראלי, ובכלל דיני בני ישראל צריכים להימסר לנו כמו שהיו לנו פריבילגיות כאלו בהרבה ארצות הגולה, וכל שכן שצריכים אנחנו לקבל את הזכות הזאת בבית הלאומי שלנו" [החכם המופלא עמ' 128].

13 שם עמ' 132.

להעיד על מה שלא עשה חברו, כל עדות היא חיובית והוא עד או ראה או ידע, אבל אנו מעידים באמונתם של עדי זכות שלכל הפחות עושים עדות החובה לעדות מוכחשת, ואנו מעידים על הכרת מצפוננו הטהור והנקי מכל נטיות מפלגתיות.

בקשת ההתנצלות בפני הבריטים

בכרוז שפורסם לאחר הרשעתו של סטבסקי¹⁴ כתב הרב:

אברהם סטבסקי - יכולים אנו כולנו להעיד מתוך הכרתנו המצפונית הטהורה והברורה לפני אלוקים ואדם, שהוא נקי לגמרי מאשמת הדם של רצח ד"ר ארלוזורוב. האמת המוחלטת הידועה לנו מכל הצדדים הייתה כאן דווקא בחלקו של המיעוט מהשופטים שהתנגד אל פסק דין זה, והכיר אותו למשפט של שפך דם נקי. אסור לנו לעמוד מנגד. כל מי שיש ניצוץ אלוקים בלבבו מכל ישראל ומכל האדם, חייב למחות נגד החטא הנורא הזה של שפיכות דם נקי וצדיק, ולהשפיע בכל מה שבידו לתקן את עיוות המשפט הזה, ולהציל את הקרבן הטהור הזה אברהם סטבסקי, ולהשיב לו בלי איחור את צדקתו ואת חופשו הגמור.

ובכרוז נוסף מאותם ימים כתב¹⁵:

עומק מצפוננו והכרתנו הברורה, שיצאה שגיאה משפטית איומה מאת בית הדין לפשעים חמורים בירושלים: איש נקי וחף מפשע נדון למות ברוב דעות. אברהם סטבסקי אינו אלא קרבן של טעות נוראה. אנו רואים חובה קדושה לעצמנו לעורר את המצפון היהודי והאנושי להצלת הנידון החף מפשע.

מרן הרצי"ה סיפר כי האנגלים דרשו מהרב התנצלות על שפקפק בנכונות משפטם, ולתגובת הרב היו שני שלבים¹⁶.

משנדרש ע"י השלטונות לפרסם הבהרה כי התנגדותו אינה מכוונת לעלבון של המשפט הממשלתי שקל תחילה להיענות לדרישה, אבל אחרי שהרגיש כי לפי מצב הדברים אז [יש] לחוש שגם בזה יוכל להיות נראה כעין איזה ריפיון בעמדת תקיפות ההתנגדות הזאת ובעבודת הצלת הנפש - מיד דחה את הצעת ההצהרה הזאת.

14 'התור' כ"ג תמוז תרצ"ד, מובא בערכו של הרב באנציקלופדיה לצינונות הדתית, שם נפרסה יריעה רחבה בעניין.

15 מובא שם.

16 חיי הראיה עמ' רפג. לשלושה באלול א, קו.

כלומר, חלק מהפעילות האינטנסיבית להצלת סטבסקי הייתה, כפי שהחליט הרב אחרי מחשבה, לא לקרר את הביקורת באמירה העלולה להשפיע על האווירה הציבורית, ולפגוע בהשגת התוצאה המצופה.

סירוב בגלל דברי המהרש"ל

גירסה אחרת של העניין מסר הרב נריה¹⁷:

היה זה אומץ יהודי לאומי כלפי חוץ ומוסרי נפשי כלפי פנים כשפרסם בראשית חודש תמוז תרצ"ד כרוז נמרץ ועליו חתומים רוב רבני הארץ 'יכולים' אנו להעיד מתוך הכרתנו המצפונית הטהורה לפני אלוקים ואדם שהנאשם נקי לגמרי מאשמת הדם'. כרוז זה, אשר אליו נלוותה פעולה רבת היקף במשלוח מכתבים ומברקים לחו"ל להזעיק גדולים וטובים להצלה, עורר תגובה חזקה בעולם היהודי והכללי, ועל כיסא הצדק הבריטי הוטל כתם כבד. כשנדרש מהמושל הבריטי קיתרוטש לתת ביאורים על פרסום כרוזו שיש בו משום ביזיון בית המשפט, השיב הרב ואמר, כבוד המשפט האנגלי יקר בעיני, אבל לא יותר משהיה כבודו של הקב"ה יקר בעיני אברהם אבינו, וגם הוא אמר 'השופט כל הארץ לא יעשה משפט',

ובהמשך:

וכשנתבקש לשנות ולתקן את נוסח דבריו בכרוז, אף הובטח לו שהתיקון לא יפורסם ברבים, השיב בתקיפות: לא רק את דעתנו הבענו בכרוז כי אם גם את דעת התורה, ועל גזירת שינוי דעת התורה חייבים אנו למסור את נפשנו. את מקורה של הלכה זו הראה אחר כך למקורביו בדברי המהרש"ל בים שלמה בבא קמא דף ל"ח א' ד"ה חוץ מדבר זה, והובא בשל"ה הקדוש מסכת שבועות פרק נר מצוה, "וגם שמעינן מההיא ברייתא דאסור לשנות דבר תורה אף בזמן הסכנה וחייב למסור נפשו עליה, ואם ח"ו ישנה הדין הווה ככופר בתורת משה. ועל כן; השיבו האמת על קידוש השם". וכשהמושל קיתרוטש איים עליו במאסר 'אם כן נאלץ לאסור אותך', השיב הרב שהוא מוכן לכך, והוא רק מבקש שירשו לו לקחת איתו לבית הסוהר חלק מן הש"ס.

על כך יש להעיר מספר הערות. ראשית, יש כאן תיאור שונה של סירובו של הרב מהתיאור שכתב הרצי"ה. האם מדובר כאן בשתי התרחשויות שונות שאירעו? או שמא מדובר באירוע אחד, והרב צבי יהודה כתב את דבריו גם כהסבר בפני עצמו וגם

17 ליקוטי ראי"ה ח"א עמ' 384.

כשלילת הסבר אחר¹⁸. שנית, יש חידוש בכך שדבר כזה נקרא שינוי דברי תורה, שכן לכאורה לא נתבקש הרב לומר במפורש דבר שהוא נגד ההלכה, ועל אף זאת סירב לתקן את דבריו. בעניין זה מעניין לציין שר' שלמה לורנץ¹⁹ מביא את דברי הרב יצחק הוטנר בעניין אחר, מהם עולה גישה מרחיבה של דברי היש"ש, גם למקרה שלא נאמר במפורש שההלכה אינה נכונה²⁰:

בשיחה שהייתה לי עם הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל בשנת תשל"ה בערך, באשר אז עמדה השאלה האם מותר לוותר על חלק מא"י למען להשיג שלום עם הערבים, הגר"י הוטנר טען שוויתור על חלק של א"י פירושו הודאה והסכמה שהגבולות שנקבעו בתוה"ק אינן הגבולות של א"י, ואנו קובעים גבולות אחרים המקטינים את א"י, וברור לו שזה נכלל בהגדרתו של היש"ש דאסור לשנות דברי תורה מפני הסכנה וחייב למסור עצמו עליה, ואם ח"ו ישנה דין הוי כופר בתורת משה. אחרי קבלת רשות להשמיע דעתי טענתי נגדו שלא מדובר שאנו נודה שהגבולות של א"י הם לא כפי שכתובים בתוה"ק, אנו יכולים להצהיר ולהכריז שהגבולות של א"י הם כפי שכתוב בתורה, ואנו מאמינים שכך הם יהיו לנצח, אלא שכדי להפסיק את שפיכות הדמים ושלא להסתכן בהחרפת המצב ובמלחמה נוספת אנו מוכנים למעשה, דה פקטו, למסור בידם חלק מארצנו, מבלי לוותר ח"ו בעיקרון, דה יורה, אף על שעל אדמה של גבולות שנקבעו בתוה"ק. הדגשתי שכמי שנמצא בעניין יודע אני בוודאות שהוויכוח עם מצרים הוא לא על עקרונות, ובוודאי שלא על עקרונות דתיים, אלא במה שנוגע למעשה. הגר"י הוטנר לא קיבל את דעתי, למרות שגיליתי לו שכמה פעמים שמעתי

18 את האפשרות שמדובר בשתי התרחשויות שונות ניסח ר' צוריאל חלמיש כך: "כפי הנראה לאחר פרסום הכרוז פנו הבריטים לרב בשתי בקשות, ואת שתיהן דחה. הבקשה הראשונה הייתה לחזור בו מנוסח דבריו בכרוז. בקשה זו לא הזכיר הרצי"ה - ואיני יודע מדוע - אלא הרב נריה בלבד (בלשונו: "לשנות ולתקן את נוסח דבריו בכרוז"), ועל כך כותב הרב נריה שהרב התייחס לעמדתו כדברי תורה שאסור לשנות מהם גם במחיר סכנה, וכדברי המהרש"ל. כלומר, זה אפילו לא עניין של סכנת נפשות אלא של יסודות התורה. הבקשה השנייה - שכפי הנראה הועלתה על הצד שהראשונה לא תתקבל (או כאמור הועלתה בשלב שני), הייתה שלכל הפחות יצהיר הרב שלא התכוון לבזות את בית המשפט. הרצי"ה מספר שבפורום סגור הרב ראה גם את זאת כריפיון, ובמכתב ישיר לשלטונות התעלם מבקשתם וכתב רק על חומרת הצלת נפשות. והרב נריה מספר שבמענה בעל פה לשלטונות השווה הרב את הדבר למעשה דאברהם וסדום".

19 מילואי שלמה עמ' רסא.

20 ואף שיש מקום לחילוקים בין המקרים, יש גם נקודת דמיון, ומותר לשאול שמא למד זאת הרב הוטנר מהרב, אליו היה מקורב.

ממרון הגרא"מ שך (שליט"א) [זצ"ל] שלמען שלום אמת מותר וצריכים לוותר אפילו על חצי א"י.

האם הלכה כדברי המהרש"ל²¹?

נקודה שלישית, למדנו מדברי הרב, על פי עדות זו, שדברי המהרש"ל הם הלכה למעשה. ואכן בשו"ת דעת כהן סי' קפט מזכיר הרב את דברי המהרש"ל בתוך דבריו, וכותב "וביחוד לפי דברי מהרש"ל..."

בעניין בכור אם מותר למוסרו לרועה נכרי. ודאי דיש לסמוך אפשטן של דברי רמ"א בהג"ה סי' שי"ג ס"ג מדברי מוהרא"י בפסקיו, שמותר למסור בכור לרועה נכרי כדי לגדלו, אף על גב דבשו"ע כתוב סתם לנכרי, ויש מקום לומר שהוא דוקא נכרי שאינו רועה, מ"מ לא מסתבר כלל לחלק בכך... ומתשובת מוהרי"ל אין הכרח לאיסור, אדרבא שם כתב רק שהפקיד היה רוצה להעליל בשביל כך על הישראל, וכדי להצילו כתבו הקהילה והרב שלא עבר על דתנו, משמע שהגויים היו טועים בזה וחשבו שהוא איסור, משום שראו שנוהגים כן לחומרא בעלמא משום חיבוב מצוה לרעותם בפני עצמם, אבל לא מדינא כלל. וקצת ראייה יש להביא דמדינא מותר, מדכתבו הרב והקהילה שלא עבר על הדת הכהן שמסר לרועה, ואף על גב שעשו כן כדי להצילו מ"מ היה ראוי למוהרי"ל להעיר על זה שבאמת יש איסור, ומדהביא האיסור רק מדברי הנכרי הפקיד וההיתר ע"פ דברי הרב והקהילה, ולא העיר כלום שבאמת הדין כדברי הפקיד, ש"מ שבאמת דינא קאמרו. וביחוד לפי דברי מוהרש"ל ביש"ש. וח"ו לומר שיכשלו בעיקר גדול כזה צדיקים, רב גדול וקהלה שלמה, והמוהרי"ל מביא עוד את דבריהם בניחותא. אלא ודאי שגם לדעת מוהרי"ל אין בזה איסור, כי אם מנהגא בעלמא היכי דנהוג...

הרב דוד קהאן [אברהם יגל' עמ' קטז] מספר שהרב פיינשטיין התלבט האם הלכה כמהרש"ל:

ונזכרתי שפעם אחת ביקרתי אצל הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, ובאתי בטענה על אחד ממכירי שהדפיס שיש לחלל שבת עבור גוי כמו שמחללים שבת להציל יהודי, כאילו הכל שווים בדיני פיקוח נפש, והצעתי לפניו דברי המהרש"ל בים של שלמה לב"ק פ"ד סימן ט'... וענה לי הגר"מ זצ"ל דלית הלכתא כוותיה, שהרי אנו רואים שהמדפיסים כתבו שבל מקום שנאמר עכו"ם או כותי בש"ס או בספרים שונים אין המכוון לגוי שבימיהם, ולא מיחו בידם חכמי הדור.

21 אחרי כתיבת הדברים ראיתי שעסק בכך הרב דוד לוי בירחון 'האוצר' גיליון פז, יעוי"ש.

אבל הגרמ"פ הוסיף חילוק לפיו אין ללמוד מהשינויים שנעשו בספרים מפחד הצנזורה שלא נהגו כמהרש"ל:

אמנם יש לדון, דהתם הכל ידעו שלא כן הוא, משא"כ בסוגיא דב"ק איירי שהגויים היו מקבלים דברי חכמי התורה שמה שהם אומרים הוא דין תורה. כלומר, קהל היעד של השינויים בספרים היה יהודים שידעו את האמת, ועל כן הדבר הותר²². ויעויין באג"מ [או"ח ח"ב סי' ג ד"ה אבל] שפסק כדברי הי"ש"ש להלכה, שלומר שקר בעניין הלכתי לגוי הרי זה ככופר בתורת משה, וצריך למסור על זה את הנפש:

בתוס' שם ד"ה כל, כתבו יש לפרש שלא במקום סכנה אבל במקום סכנה מותר, והביאו ראיה מהא דנדרים דף כ"ב שהרוצח שאל לעולא יאות עבדי השיב לו אין ופרע לו בית השחיטה, וחשש דלמא ח"ו אחזקית ידי עוברי עבירה, וא"ל ר' יוחנן נפשך הצלת, עיין שם, שלכאורה תמוה טובא הא פשיטא, דמאי שנא מכל האיסורין שמותרין לעבור בשביל פיקוח נפש, וכי האיסור להחניף היה שייך להסתפק שיהיה יותר חמור משבת ומאכלות אסורות, שהוצרכו התוס' לחדש, והוצרכו לראיה?...

ותשובתו:

ולכן צריך לומר דהוא רק בחנופה, לומר על דבר רע ואיסור שעשה שיאות עבד, שנמצא כאומר שאין זה דבר איסור, ולומר דין שקר סברי כמהרש"ל ביש"ש ב"ק דף ל"ח שמחוייבין למסור ליהרג ולא לשנות הדין, דשינוי הדין ח"ו הוא ככופר בתורת משה מפי ה' אף שהוא רק דין בענייני ממון. דלכן כיון שהשרים שאלו בפרטיות על כל דין ודין, שור של ישראל שנגח לשל גוי ושל גוי לשל ישראל, הוכרחו לומר האמת על קדושת השם, עיין שם, ולכן היה מקום לומר שאף לומר להרשע שיאות עבד הוא כאומר שהיה מותר, שנמצא שהוא משנה הדין שעל זה הרי הדין שיהרג ולא יעבור, והוכיחו התוס' מהא דעולא שמותר במקום סכנה, והטעם כיון שאינו אומר שהוא מותר אלא שיאות עבד אין בזה אמירה שהוא דבר מותר, אלא הכוונה שאף על פי שהוא דבר אסור שאסרה תורה לא מזלזלו בשביל כך, משום שיאות עבד לדעת אנשים כמוהו, ולא הרג בעלמא בלא טעם. ולכן אף שבלא סכנה אסור משום

22 לאור זאת יש להעיר על דברי הרב דוד לאו [משכיל לדוד א סי' יב] שסיכם את בירוורו בעניין: "מדברינו עולה שהלכה זו שקבע המהרש"ל אינה שייכת אלא לבית דין הגדול בלבד, על כן לא הביאו הפוסקים הלכה זו. עוד יש לציין שהמאירי דן בהלכות שהיה סכנה בפירסומן וכתב שאין הדברים אמורים אלא בעובדי אלילים, עשה כן מפני סכנת הרדיפות". על הנקודה הראשונה יש להעיר מכמה מקורות שמובאים בגוף המאמר, ועל הנקודה השנייה מחילוקו של הרב פיינשטיין.

שנדמה כמסכים שהוא מותר, אינו מחוייב למסור נפשו על זה. וא"כ אפשר שכל איסור חנופה הוא רק בכגון זה דהוא כהסכמה על האיסור. ועוד נזכיר בעניין זה את דברי מרן הרב אברהם שפירא²³:

לאור הידיעות שיש כוונה לתבוע את הרב שלמה גורן למשפט על חוות דעת הלכתית שנתן בעניין פינוי חלק מארץ ישראל, הנני להביע בזה מחאה. ניסיון להעמיד רב במשפט על שהורה דעתו בתורה היא פגיעה נוראה בתורה. מעולם לא הסכימו רבנים בגלל לחצים להימנע מלומר ולגלות דעת תורה. וכבר כתב הי"ש דאסור לשנות דברי תורה, וחייב למסור עצמו עליה.

דברי סיום

בנושא זה, כמו בנושאים אחרים, היה הרב 'נאה דורש ונאה מקיים', ועמד בניסיונות קשים שלא הזיזו אותו ממקומו. היו למעשיו היבטים הלכתיים והיבטים רגשיים. והיבטים ציבוריים, והשתדלנו להציג אותם כאן על פי מקורות נאמנים.

23 מורשה א עמ' קכג. וכן הובא בשם הגרש"ז אויערבך [שלמי מועד ח"א עמ' לה] שהורה לדיין שאיימו עליו שאם יפסוק דבר מסוים יפגעו בו, שאין לו לשנות מן הדין, אבל רשאי להסתלק מהדין.

עיקר נתינת התורה לישראל הוא כדי שישמו ביטחונם בה'. וגם כן לספר אח"כ לבניהם [=את ישועת ה']. והוא לפי שעיקר הכל הוא הביטחון השלם. והוא כלל כל המצוות...

ביאור הגר"א על משלי כב, יט